

Russerfanger innlagt i Møre og Romsdal Fylkessykehus i Molde under Den andre verdenskrig

Michael 2020; 17: 565–82.

36 krigsfanger, såkalte «russerfanger» fra Øst-Europa ble innlagt på Fylkessykehuset i Molde under Den andre verdenskrig. Journaler for disse pasientene ble funnet i sykehusarkivet. Russerefanger som ble innlagt på sykehus var uvanlig i Norge. Skjebnen til ca 12 mill fanger fra Øst-Europa under verdenskrigen, hvorav noen også kom til Norge, er en brutal historie. Russerefangene hadde ingen rettigheter, og det var forutsatt at de skulle dø når de ikke var i stand til å arbeide lenger. På Nordvestlandet i Norge var det omtrent 2000 slike krigsfanger under krigen. Arkivmaterialet forteller samlet sett en historie om lidelse, men gir også innblikk i historien til hver enkelt russefange. De ble stort sett innlagt på sykehus på grunn av skader, infeksjoner og sult. I Molde ble de behandlet som vanlige pasienter, dvs. med verdighet og gitt den beste medisinske behandlingen som var tilgjengelig på sykehuset av det norske helsepersonellet.

I arkivet ved Molde Sjukehus er det bevart 36 sykehusjournaler for innlagte «russerfanger» under andre verdenskrig. («Russerfanger» er en vanlig brukt betegnelse som her innledningsvis er satt i anførselstegn, fordi gruppen også inkluderte andre østeuropeere.) Amtsjukehuset i Molde som i dag kalles Molde Sjukehus, het etter 1919 Møre og Romsdal Fylkessykehus. (I denne artikkelen brukes navnet Molde Sjukehus.)

Dette var et sivilt sykehus som ved krigsutbruddet i 1940 først ble underlagt norsk militær kommando fram til den norske kapitulasjonen, men det beholdt seinere gjennom krigen sin norske administrative og faglige ledelse, representert ved administrerende direktør overlege Hans Fredrik Harbitz (1900–71).

En arkivboks på sykehuset merket «utenlandske pasienter innlagt 1940–45», inneholdt sykejournaler fra 5–600 utenlandske pasienter. I forbindelse

med avlevering og deponering av gamle sykehusarkiv, ble dette arkivet funnet. Her var også russerfangene.

De utenlandske pasientene i krigsårene

Flertallet av journalene var fra tyske soldater. Men det var engelske soldater skadet i krigsoperasjoner de første ukene av krigen som kom først til innleggelse. De kom i april dagene 1940 da engelske styrker møtte den tyske invasjonen i Romsdalen. Disse pasientene og deres historie er tidligere beskrevet av Thorstein Harbitz (1). Noen tyske pasienter kom også før Norge kapitulerte og okkupasjonen var et faktum.

Mot slutten av krigen kom det imidlertid også russerfanger som pasienter til sykehuset. Halvparten av dem kom etter at Tyskland kapitulerte. Det er ikke kjent at krigsfanger ble lagt inn av tyskerne for behandling ved norske sykehus. Tvert imot var politikken til Hitler at flere kategorier fanger skulle utslettes etter at deres restarbeidsevne var utnyttet. Den norske sivilbefolkningen oppfattet at russerfanger ble utsatt for en hardhendt behandling, som ikke inkluderte sykehusopphold.

Sykehusjournalene gir et lite innblikk i fangenes historie. Hvorfor kom de til Romsdal? Hvor kom de fra? Hvorfor ble de sendt på sykehus? Hver journal forteller om enkeltskjebner som berører. Kan disse 36 journalene bidra til ny kunnskap om russerfangenes skjebne i Norge?

Molde sjukehus

Sykehuset i Molde var i 1940 et moderne sykehus med høy kvalitet etter datidens målestokk. Sykehusvesenet i Molde dateres tilbake til 1713 med etablering av et leprahospital, seinere tuberkulosehospital. Opdøl sjukehus for sinnslidende kom i 1913. Det private St. Carolus' sykehus var opprettet av Bartolomeussøstrene i en prestebolig i 1925, men fikk et eget, tidsmessig sykehusbygg i 1934.

Administrerende direktør ved sykehuset i Molde fra 1938 til 1947 var overlege Hans Fredrik Harbitz. Han var utdannet spesialist i kirurgi fra 1931 med doktorgrad i 1934. Han hadde sin kirurgiske utdanning fra Drammen, Bærum og Ullevål sykehus, i tillegg til at han også hadde hospitert ved sykehus i Tyskland, Frankrike, USA, Danmark, Østerrike og Ungarn før han kom til Molde.

Sykehuset i Molde hadde radiolog og sju underordnede leger gjennom krigsårene. Sykehuset hadde derfor etter datidens målestokk høy kompetanse til å ta imot og behandle det meste av sykdommer og skader. Sett med dagens øyne var det særlig muligheten for antibiotikabehandling, intensivomsorg med væskebehandling og pustestøtte som manglet (2).

Sykehuset lå i sentrum av krigsbegivenhetene i april dagene i 1940 da gulltransporten fra Norges Bank passerte byen sammen med kongefølget. Molde hadde ingen militære installasjoner, men forsøk på å stoppe kongefølget var grunn nok til at tyskerne angrep med fly. Tyskerne bombet byen og hotell Alexandra. Naboeiendommen til sykehuset brant. Byens borgere dannet kjede og slo bøtter av vann på sykehusveggen så gnistregnet ikke antente bygget (3).

Seinere i løpet av krigen var Romsdalen en relativt fredelig del av det tyske okkuperte området, men området hadde en høy andel av både tyske militære og russerfanger. Bakgrunnen for dette var at kystlinjen mot Atlanterhavet var en del av den atlantiske forsvarsmuren Hitler ville bygge for å unngå alliert invasjon i Norge. Vevang, Farstad, Bud, Malmefjorden, Julsundet og Molde fikk bygget militære installasjoner, i tillegg til på Aukra, der det ble reist flere bygg og anlagt en militær flyplass (4).

Denne byggevirksomheten trengte arbeidskraft. I 1938 grunnla Hitler Organisation Todt, oppkalt etter lederen Fritz Todt (1891–1942). Det var en meget stor paramilitær entreprenørvirksomhet som hadde som hovedformål å bygge militære festningsanlegg og infrastruktur av militær viktighet. Organisasjonen startet med å bruke vanlige arbeidere, men etter hvert ble behovet for arbeidskraft svært stort. Det var da fanger ble satt inn.

Fanger, slavearbeid og byggevirksomhet

I utgangspunktet ble slaviske folk som var okkupert av tyskerne, betraktet som undermennsker som skulle dø for å gi plass til ariske mennesker. I 1941 endret synet seg til at deres restarbeidsevne skulle utnyttes til fordel for det tyske riket. Ca. 12 millioner ble deportert fra Øst-Europa, og noen av dem ble også sendt til Norge (5).

Disse fangene hadde ingen rettigheter. De ble nektet hjelp fra Røde Kors med argumentasjon om at Sovjet ikke hadde underskrevet Genevekonvensjonen fra 1929. Den enkelte leirkommandant hadde fullmakt til å straffe og avrette. Russerfangene var prisgitt tvangsarbeid i et rettsløst system med lokale forskjeller (6,7) .

Norsk Teknisk Museum har igangsatt et stort arbeid for å kartlegge Organisation Todts virksomhet i Norge (8). I følge Riksarkivets gjennomgang var det flere tyske organisasjoner og firmaer som drev med byggevirksomhet i Norge (9). Norsk og utenlandsk arbeidskraft ble mobilisert der arbeiderne hadde ulik status, fra frie arbeidere med rettigheter, til krigsfanger som ble behandlet som slaver eller enda verre (10). Michael Stokke beskriver i sin masteroppgave fra 2008 at de sovjetiske sivile tvangsarbeidere hadde det verre enn de franske, men at de fikk det bedre i løpet av krigen.

Inntrykket er at de sivile arbeiderne hadde det betydelig bedre enn krigsfangene. Stokke skriver at de sivile arbeiderne ble tilbudt behandling på norske sykehus (11). Det var også forskjeller i Norge og endringer i løpet av krigen når det gjelder russerfanger. Johan B. Siira beskriver at situasjonen for russerfanger var verre i nord enn i Sør-Norge. (12)

I Romsdal beskrives at de første krigsfangene kom i desember 1941 eller januar 1942. Mellom 15 og 23 leire ble etablert i minst 13 kommuner. Den første pasienten kom til Molde Sykehus høsten 1943. På Aukra kirkegård står en minnestein med 30 minneplater på gravene til russerfanger. 21 av dem er identifiserte med navn, og ni av dem er ukjente. Alle ble begravd før den første pasienten ble innlagt på sykehus (13). Det var tydeligvis ingen politikk at russerfanger skulle innlegges på norsk sykehus før 1943.

Sykehusjournalene forteller at 13 av de innlagte russerfangene kom fra leire i Aukra, tre fra Åndalsnes og ni fra Molde. 13 mai 1945 ble den første innlagt av hjemmefronten på Aukra, 18 fanger ble funnet i leirene av hjemmefronten eller av politiet etter at tyskerne kapitulerte.

At flertallet av sykehusinnleggelsene kom fra Aukra, har en naturlig forklaring i at der var det flest russerfanger der. Der ble det bygget flyplass, kanonbatteri og flere andre forsvarsanlegg. I Åndalsnes ble russerfangene satt til å bygge kaianlegg. I Molde var det i tillegg til forsvarsverk flere leire som fungerte som transitt.

Aukra hadde i utgangspunktet ca. 2000 innbyggere. 500 av de fastboende ble tvunget til å evakuere, mens de resterende 1500 innbyggerne fikk besøk av 2000 tyske soldater, 1000 krigsfanger og 600 sivile tvangsarbeidere.

Krigsfangene ble først installert ved Nyhavna (der oljeanlegget Ormen Lange er i dag) før Riksfjord ble den største leiren i regionen. I juni 1942 var det 681 krigsfanger her og dette tallet sank mot 1945, da det var 289 fanger i april. Denne leiren ble administrert av Luftwaffe i samarbeid med Organisasjon Todt. På Aukra var det i tillegg mindre leire på Småge (22 leire i april 1945), Tangeskogen (26) og Myrstad (12–13). Mindre leire er beskrevet andre steder i Romsdal. I Malmefjorden, Bud og Farstad var det leire med mellom 10–30 krigsfanger.

Høsten 1942 kom det 110 polske krigsfanger til Bud. Disse ble innlosjert på garder og bedehus med piggråd rundt. I Molde var det fem leire. Langmyra, Ceciliefryd/Bolsøy, Fjærljordet, Julsundet og Moldegård. Den største leiren i Molde var Langmyra (Fuglset) med 80 polske fanger. Etter at disse ble sendt til Åndalsnes, ankom 120 russere. De øvrige leirene hadde mellom 10 og 30 fanger.

I 1943 beskrev tyskerne at det fantes 5 606 som arbeidet ved de tyske anleggene. 1 985 var krigsfanger, 1 902 i Organisation Todt, resten var

byggetropper, festningspionerer og norske ansatt hos lokale entreprenører (14). I 1945 var det registrert 721 russerfanger i tyskernes statistikk for Stalag 380 med adresse Møre og Romsdal (15). Ingen av disse er i arkivene merket med E.D, Ergänzungsdienst – en hjelpetjeneste som tyskerne hadde og som ga samme matrasjoner til de utvalgte russerfanger som til de tyske soldatene.

Levevilkårene for russerfangene

Levevilkårene for fangene i leirene beskrives som svært elendige. Sult, dårlige klær, mishandling og tortur forekom daglig. Rømte fanger ble mishandlet før de ble skutt og drept. Dødeligheten blant fangene er vanskelig å vurdere. Totalt i Norge anslås en dødelighet på 13 % blant dem som kom til Norge.

Distriktslegen i Nord-Aukra sendte den 3. april 1942 en rapport til arbeidsformidlingen der han beskriver at drikkevannet på øya de fleste steder er fra brønner som ikke er betryggende laget. Det kan komme overflatevann ned i brønnene, og det brukes vann fra bekker og myrene. I september og oktober var der stadig mer og mer å gjøre og i november var det en regulær epidemi av diaré, dels blodig, og i tre tilfeller ble det konstatert blodreaksjon og dysenteri.

De hygieniske forhold i en leir som var bebodd av ca 600 mann, var svært dårlige. Folkene sov i brakker med 12 mann i hvert rom. I disse rommene skulle de sove, vaske seg, tørke klær, og de fleste også spise, da der ikke var noen spisebrakke. Arbeidstiden var 12 til 14 timer, søndag som hverdag, og da var folk for trette til å ta selv de enkleste forhåndsregler av hygienisk art.

Vannet til vasking måtte hentes i bekker, men arbeiderne hadde ingen bøtter til å hente i, de hadde ingen vaskeplass og ingen tørkeplass. Mange gikk i samme klærne natt og dag, lot dem tørke på kroppen, lot dem råtne

Sykdom/tilstand	Antall	Sykdom/tilstand	Antall
Allmenn svekkelse	6	Influenza	1
Arbeidsulykke	4	Hjerneslag	1
Bronkitt	1	Skutt under flukt	3
Mageplager	5	Tuberkulose	6
Forfrysning	1	Svulst i magen	1

Tabell 1: I følge Arve Oterhals (personlig meddelelse) registrerte tyskerne på Aukra selv disse dødsårsakene til russerfanger 1942–43. Ingen av disse var innlagt Molde Sjukehus.

på kroppen. Annet vann enn det som var i de forskjellige bekker fantes ikke. Når en mann hadde fått magesyke og måtte opp flere ganger om natten, er det klart at mange ikke kom fram til latrinen, men satte seg et sted i myra. At bekken gjennom leiren da ble farlig å drikke av, er klart. Men arbeiderne var ute på arbeidsplassen hele dagen, og benyttet da myrene overalt som latriner. Følgelig ble alt bekevattnet sunnhetsfarlig i løpet av kort tid.

Distriktslegen nevner også at han ble innkalt til forhør hos sikkerhetspolitiet, mistenkt for å sykemelde arbeidsfolk i utrensmål.

Norske reaksjoner på behandlingen av russerfangene

Svein Rød (personlig meddelelse) forteller om hvordan russerfangene ble behandlet:

Her ei historie etter far min om noko som gjorde sterkt inntrykk på han (må ha skjedd før dei vart evakuerte på tidlegssommaren 1943):

«Ein del russefangar var sette til lossearbeid på kaia i Røssøyvågen. Ein av dei «besvimte» og vart liggjande. Det var bitande kaldt, og han var dårleg kledd. Det var ingen som tok seg av han, heller ikkje dei andre fangane (eller far min for den saks skuld). Eg såg at ein tyskar sparka bort i han av og til, men det var vel berre for å sjå om der ennå var liv. Eg reknar med at han fraus i hel.» Forteljinga går i hop med «dødsattesten» til Andreij, fødd 04.06.1900 i Rostow.

Skriftlige kilder om situasjonen til fangene

I Jacob Bolstads bok blir det gjengitt noen dagboksrapporter (16) :

16. desember 1943

På sykehuset ligger f.t. tre unge russiske fanger, Roman Plotnik, Nikolai Lapotjin og Michel Cerehejsjik. De tre russerne hadde slavearbeid på Aukra, men bar skjebne med tålmodighet.

23. januar 1944

Under en rassia som lensmann i Grytten foretok i julehelgen etter en rømt polakk, ble V. i Isfjorden arrestert for besittelse av radiomottaker. — Kaptein Myklebust forteller at fangene plukket korn på Aukra kai, akkurat som spurven. I det siste er det blitt noe bedre matstell for fangene.

27. januar 1944

Halvar Orset så forleden på Gossen (Aukra) en utsultet russer som ble tvunget til å bære en kullsekk. Gang på gang brøt han sammen under sekken, men ble pisket til å ta fatt igjen. Noen andre fanger, tilsynelatende kraftigere karer var med, men fikk ikke lov å hjelpe kameraten.

En kone på Gossen (øya Gossa i Aukra kommune) som ga russere mat, fikk en streng advarsel av en tysk offiser. De er tyske fanger, sa han, og tyskerne skal stelle med dem. «Me nordmenn gir mat til alle som treng det, enten

det er russere, tyskere eller engelskmenn; me e barmhjertig mot dei som har de vondt», svara kona. – Nei, det måtte ikke skje oftere; det er streng straff for slikt. – Fangene fikk noe som kaltes suppe; det var et sammenkok av poteter, litt grønnsaker, fiskeslo, fiskehoder, utskårne ryggbein av fisk o.a. rart.

På Gossen gikk en russer et skritt ut av geledet for å ta opp en potet. Han ble skutt uten videre. I Sunndalsøra er oppklart to bevislige tilfelle med døden tilfølge, og den tredje med sannsynlighet.

En redegjørelse underskrevet av fire russere, Baranawski, Sagarotski, Wahalowitz og Scabloini innledes slik:

«En tropp krigsfanger, i alt 135 mann kom til Sunndalsøra den 12. mai 1942. Leiren vi skulle bo i lå 7–8 km fra arbeidsplassen. De tyske offiserer og soldater behandlet oss russere meget dårlig. Tyskerne slo oss, og vi fikk lite mat. Våre krefter avtok stadig. Vi kunne nesten ikke gå på grunn av sult og dårlig forpleining. Tyskerne drev oss svært hardt i arbeid. Flere av kameratene ble stukket med bajonett under marsjeringen, andre ble slått med geværkolben eller med annet.»

To russerfanger som rømte fra en fangeleir i Bud ble angitt, fanget og ført til Molde. På tilbaketuren til Bud ble de tatt til side på veien opp Årødalen og skutt. Historien fortelles i *Romsdal museum årbok* fra 2007.

Hvem var russerfangene i sykehusmaterialet?

I følge journalopplysninger fra sykehuset kom tre fra Hviterussland, fem fra Polen, 14 fra Russland, åtte fra Ukraina, én fra Slovenia og fem hadde ukjent opprinnelsesland.

Grappa hadde et aldersgjennomsnitt ved innleggelse på 32,6 år. Den yngste var 20 år, mens eldste var 53 år. Russerfangene i Norge beskrives å være født mellom 1910 og 1920. 14 av dem som ble innlagt, var født før 1910.

To russerfanger var registrert som Hilfswilliger, (HiWi). Tyskerne rekruterte et korps av frivillige fra fangeleirene i Øst-Europa. Etter å ha blitt kurset gjorde de ulike typer arbeid i leirene fra kjøkkentjeneste og vakthold til å være sjåfør og foreta avrettinger. En polakk er påført sykekasse (Kranken-kasse), slik at han oppfattes å være sivil. Sykejournalene har en rubrikk som heter yrke og 20 har fått påført krigsfange som status, der 15 var innlagt sykehuset før kapitulasjonen. Andre er påført betegnelser som bonde, skogsarbeider, baker, mekaniker, traktorkjører. Flere har også noe utdypende beskrivelser som «Bonde, for tiden krigsfange». Inntrykket er at det store flertallet var krigsfanger med lav status i leirene de kom fra.

Årsakene til innleggelse

Årsak	Antall	Årsak	Antall
Arbeidsulykke	1	Hunger	1
Blindtarmbetennelse	10	Hungerødeme	1
Brannså	1	Knelidelse	1
Bronkitt	1	Leggsår	1
Fall	1	Lumbago	1
Forbrenning	1	Lårbeinsbrudd	1
Halskatarr	1	Magesmerter	4
Hjernerystelse	2	Magesår	1
Hjertesykdom	1	Pungbrokk	1
Hodeskade	1	Tuberkulose	1
Hudbetennelse	1	Totalt antall	34

Tabell 2: Årsak til innleggelse ifølge sykehusjournalene til 34 av russerfangene.

De enkelte pasientene

Sykehusjournalene fra krigen er papirdokumenter med et dobbelt A4 ark som utgangspunkt. Journalen er delvis et skjema der faste opplysninger skal fylles ut, delvis er det plass til maskinskrevet tekst og tegninger av skader. Kurveark og andre tilleggsark ble lagt som løse ark inn i det doble A4 arket, slik at dette fungerte som en mappe. Første side har personopplysninger. Det dvelles lite ved den enkeltes historie. Det er fokusert på det medisinske, ved skader er det gjerne tegninger. Det fremgår ingenting om sympati eller antipati. For det vi vet kan tyskerne hatt innsyn i journalene.

Hver pasient er en historie. Her gjengis fire sammendrag

J. A. russisk krigsfange på 47 år innlagt i november 1944. Han hadde vært i finsk Lappland, hatt en strabasøs reise der han hadde frosset og lidd meget vondt. I ti dager hadde han hatt magesmerter, blodig diaré, tørste og feber. Han hadde vært i Molde i fire dager før han ble innlagt. Ved undersøkelsen er han svært mager, med flere små sår og hudavskrapninger på rygg og venstre hofte. Senkning er forhøyet til 85. Neste dag kommer det i følge journalen en dame på besøk som behersker både norsk og russisk. Hun hjelper ham med å fortelle at han har hatt tyfus åtte ganger siden 1939. Han ble tatt til fange ved Krivoi Rog (Ukraina) i 1943 og var en tid fange i Tyskland da han fikk reumatisme. Han har utviklet smerter i begge bein. Han ble 5–6 måneder før innleggelsen sendt til Karelen. Han fikk mage-

plager og nummenhet i beina. Han ble i tillegg til undersøkelse med blodprøver sjekket med røntgen av lungene. Avføringsprøver ble sendt til Statens institutt for folkehelse med spørsmål om dysenteri. Han ble også spinalpunktert. Han kom seg betydelig. Man antok at han hadde hatt en akutt magebetennelse, nervesykdom i beina på grunn av B-vitamin mangel på grunn av kostholdet. Utskrevet etter 55 dager med B-vitamintilskudd i relativt velbefinnende.

T. M. ble innlagt fra Fuglsetleiren i Molde 25 mai 1945 av Hjemmefronten. Han var tatt til fange i Poltava i 1941. Han var slett behandlet i fangenskap med seks-sju mann som delte et brød og litt tynn suppe daglig. Kun mat fra sivilbefolkningen holdt liv i dem. I forbindelse med at han skulle sette opp en ledning, falt han fire meter og slo seg stygt. Dette var seks dager før innleggelsen. I starten ble han tvunget til å jobbe. Etterhvert ble han verre og til slutt ble han liggende med smerter i ryggen. Han var ved undersøkelsen gul og grønn i huden etter skaden, men røntgenundersøkelse viser ikke noe brudd i ryggen. Han hadde smerter over et ribbein. Konklusjonen var at han var kraftig forslått. Han ble observert og gradvis opptrent. Utskrevet etter 14 dager.

P. T. var kranfører fra en leir på Aukra, innlagt 13 september 1944. Han skled tre meter ned da han arbeidet i en bunker og fikk en skade på en fot som viste seg å være brudd i leggbeinet. Han fikk strekkbehandling. Innlagt i 50 dager. Tyskerne forlangte ham utskrevet på grunn av evakueringen av russiske fanger.

E. P. var russisk krigsfange fra Molde som ble innlagt 17 september 1944 etter at han hadde blitt slengt av en vogn trukket av hester som ble skremt. Han var dypt bevisstløs med tegn på en blodansamling i hjernen. Han ble operert i hjernen, men døde. Obduksjon viste at man hadde fjernet hele blodansamlingen. Han var innlagt et døgn.

Hva forteller journalene?

Russerfangene ble av sykehuspersonalet behandlet på samme måte som andre pasienter. En medisinsk journal har en strukturert oppbygging som brukes fremdeles. Først registreres sosiale data, sykehistorie og den aktuelle hendelse eller årsak til at man søker helsehjelp. Deretter følger en strukturert medisinsk undersøkelse. Supplerende undersøkelser som blodprøver, røntgenfunn o.s.v. noteres før aktuell behandling, forløp og sluttresultat skrives. Et rutete ark viser fortløpende feber som er målt og avføring registrert hver dag. Alt er solid og ryddig medisinsk informasjon, nøytralt beskrevet. Det er kun et unntak. Det beskrives at en pasient som er registrert som

Hilfwilliger «påstår» at han har vondt i magen. Dette er eneste gang pasientens symptomer blir trukket i tvil.

En kan lese at det har vært kommunikasjonsproblemer og at tyskerne har mast om å få pasientene utskrevet. I tillegg til skader har en stor del hatt mageplager og påfallende mange ble operert for blindtarmbetennelse. Operasjonsbeskrivelsene er detaljerte og troverdige. Det er beskrevet at hyppigheten øker ved ulike tarminfeksjoner. Slik de sanitære forholdene er beskrevet på Aukra, forklarer det at russerfangene led av ulike tarminfeksjoner, som sannsynligvis disponerte dem for å få blindtarmbetennelse. Da freden kom og hjemmefronten rykket inn i leirene, ser det ut som de har sendt mange forkomne russerfanger av gårde til sykehus med en gang.

En unik historie?

Sykehusjournaler skal arkiveres minst ti år i egen institusjon før avlevering og deponering i Norsk helsearkiv. I følge NOU 2006:5 *Norsk helsearkiv* (17) – siste stopp for pasientjournalene, utgjør papirbasert arkiv 190 000 hyllemeter, i tillegg 16 000 hyllemeter med film, video osv.

Det pågår et arbeid når det gjelder avlevering og deponering som forhåpentlig gjør sykehusjournaler mer tilgjengelige for forskning i fremtiden. I dag går veien til informasjon om de enkelte sykehusinstitusjonene. Det varierer derfor hvor søkbart forespørsel om russerfanger innlagt under Den annen verdenskrig er.

I Molde var tilfeldigvis utenlandske pasienter under Den annen verdenskrig arkivert i en egen boks. Dette er en original arkiveringsmåte og vi vet ikke om antallet er komplett. I Bodø brant deler av sykehusarkivet etter krigen og i Hammerfest svarer Johan B. Siira (personlig meddelelse) på forespørsel til sykehuset, at han ikke har hørt om sovjetiske krigsfanger som fikk behandling på norske sykehus i Finnmark.

Enkelte lærerfanger fikk sykehusbehandling i Kirkenes. Om andre fangekategorier fikk slik behandling, vil det trolig måtte ha vært Hilfswillige (HiWi) og østarbeidere samt tvangsutskrevne fra Polen. Det var ingen polske krigsfanger nord for Harstad, kun tvangsutskrevne polakker, tsjekkere, franskmenn etc.

Det var ellers jevnt over et strengere fangeregime i Nord-Norge enn i Sør-Norge. 2/3 av de sovjetiske krigsfangene holdt til i nord og 29 prosent av dem døde under oppholdet her. I sør var prosenten 13. I Hammerfest var det en del østarbeidere i byen som arbeidet i fiskeindustrien på stedet. Han ser ikke bort fra at denne kategorien fikk behandling ved Hammerfest sykehus. Han regner det for lite sannsynlig at sovjetiske krigsfanger fikk slik behandling før frigjøringen. Etter frigjøringen ville det ha vært naturlig at

de fikk behandling ved norske sykehus. I Finnmark var det ikke mange sovjetiske krigsfanger tilbake etter frigjøringen. De ble ført sørover under den tyske tilbaketrekningen. I Sør-Varanger samlet tyskerne 969 fanger som ikke var i stand til å delta i transportene på Elvenes. Disse ble befridd av Den røde arme. Om noen av disse ble behandlet ved det norske sykehuset, er mulig. De sovjetiske styrkene hadde med seg egne feltsykehus.

Hvorfor ble russerfangene innlagt på sykehus?

Med et totalantall på nærmere 2000 russerfanger er antall sykehusinnleggelser svært lite. I følge Svein Rød var tyskerne redde for å bli smittet av infeksjoner, slik at det kan ha vært en forklaring på at de ble sendt vekk. Det har også vært en mentalitetsendring fra begynnelsen av krigen, der alle russerfanger skulle dø så fort en hadde pint ut restarbeidsevnen, til at man prøvde å ha fangene levende lenger. Det kan ha sammenheng med at krigslykken snudde i 1943 og nye forsyninger av krigsfanger dabbet av. Det kan selvfølgelig også ha sammenheng med sivilbefolkningens protester, eller en leirkommandant som var mer humanistisk orientert enn sine kolleger.

Sykehuset – en humanistisk unntak i et folkemord

Fylkessjukehuset i Molde bestemte ikke hvem som skulle legges inn. Når pasientene imidlertid var innlagt, gir journalene innblikk i en høy faglig og etisk standard der «russerfange» ikke betydde dårligere behandling, tvert imot. Slik sett representerer administrerende direktør Hans Fredrik Harbitz og det norske helsepersonellet et annet verdisyn enn okkupasjonsmaktens.

Russerfangenes skjebne er egentlig historien om et folkemord. De 36 journalene fra innlagte russerfanger nyanserer historien. Noen var HiWi og andre fanger kan også hatt privilegier som har kvalifisert til sykehusinnleggelse, men 15 av dem som ble innlagt under krigen er registrert som krigsfanger, noe som kanskje er unikt. De få som ble behandlet i sjukehuset i Molde under Den andre verdenskrig, gir et lite humanistisk lysglimt i en ellers brutal historie.

Utsnitt fra sykejournaler

J. nr. 143 Lp. nr. 2035

MØRE OG ROMSDAL
FYLKESYKEHUS

Fullt navn Efram Tidligere etternavn

Yrke Lendarbeider pt. Enssisk x-krigsfang Alder 38 år (født d. 10/50 07)

Bolig, postadresse Tejernogow ved Pripet. Pt. Russleieren

Fødested Szernigow Rekviert Forbindelsesoff. DTK Molde

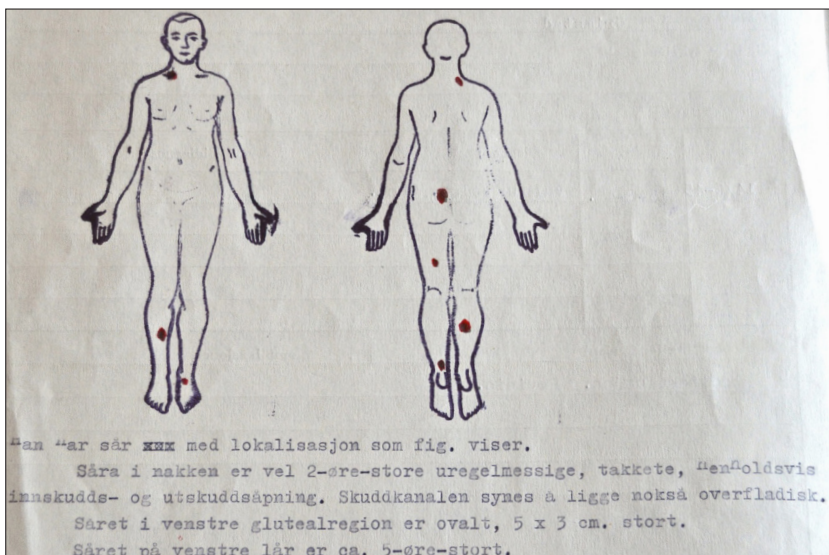
Innl. av dr. Yøgt for Tbo pulm.

Journal opptatt av Medby

Tidligere sykehusophold

Innk. d.	Utskr. d.	Diagnose	Bidiagnose
1. 19/6-45	22-6-45.	Tub. pulm.	

Figur 1: Sykejournalen var et firesiders skjema med alle opplysninger. Denne pasienten hadde hatt frysninger, svett og dårlig appetitt. Hostet siste uke. Ved undersøkelse i russerleieren ble det påvist pirquet positiv. Innlagt som øyeblikkelig hjelp med innskrivnings- og utskrivningsdiagnose tuberkulose.

Figur 2: Journalene var presise i tekst og tegninger. Her er lesjonene nøye beskrevet og avtegnet.

J. nr. 21 Lp. nr. 1284

**MØRE OG RØMSDAL
FYLKESSYKEHUS**

Fullt navn Nikita Wichlaew Tidligere etternavn _____
 Yrke Russisk fange Alder 30 år (født d. _____)
 Bolig, postadresse Jul. Pd.p.nr. M 30692 *Fangens. Stasjon XVM B 101250*
 Fødested Eupatoria, Krim. Rekvisitent D.W. Marine.
 Innl. av dr. Bürger for App. no. _____
 Journal opptatt av Foss Hauge
 Tidligere sykehusophold _____

Innk. d.	Utskr. d.	Diagnose	Bidiagnose
17/2-45.	3-3-45.	Dysenteria.	
2			

Figur 3: Russerfange fra Krimhalvøya, innlagt med mistanke om blindtarmbetennelse, utskrevet med diagnose dysenteri. Frykten for smittsom sykdom kan være en forklaring på sykehusinnleggelse.

Tidligere frisk i Russland.
 Tatt tilfange i 1942 i Voronesj. Han har hatt det slett i fangenskapet og har fått lite mat. Har ikke hatt mulighet for å vaske seg.

For 1 år siden hugget han seg i venstre legg. Han blev forbundet av en tysk saniteter og fikk så lov til å skifte arbeidet i 5 dage enn blev senere tvunget til å arbeide selv om foten ikke var i orden. Han blev ikke forsøkt sydd. Siden har han gått for lut og kaldt vann og har ikke fått noe til å stikke såret medslak at det til stadighet har vært åpent og har plaget ham meget. Noen mulighet for vask han der heller ikke vært.

De siste 5-6 dagene har han hatt sting i h. bryst-halvdel når han har pustet. Ingen hoste. Han har hatt endel febrilia men har ikke fått måle temperaturen.

Søvn : God.
 Appetitt : God
 Avføring og vannlating : I orden.

Status præsens 13/5-45 kl. 22.15

Han er mager og noe bleik men er ellers i god almentilstand.
 Temp:
 Puls: 88 regelm

Figur 4: Russerfange som ble innlagt 13 mai i 1945 av Hjemmefronten. Han hadde hugget seg i venstre legg ett år før og gått med et åpent sår uten å få hjelp til å stelle det. Han ble behandlet med sengeleie, omslag og variceinjeksjoner.

Dem Krankehaus
Heereslazarett

Melde

wird der bringselungene Russe
mit der Bitte um Aufnahme überwiesen.

Vermutliche Diagnose: Comminutio cerebri, Kopfverletzung

Bisheriger Befund bzw. Verlauf: Unfall am 22. 10.

Krank gemeldet seit: 17. November 44.

Bisherige Behandlung: Wundbehandlung, 3 Situationsröntgen
Personalien werden nachgeschickt.

Finig
Ober, Arzt
Standort: Melde

VERB. DIN A 8 Heidelberger Gutenberg-Druckerei GmbH, Oslo — 1764

Figur 5: Russerfange 42 år gammel bringes til sykehuset av tyske soldater som forteller at flere russerfanger satt på en vogn trukket av hester. Hestene ble skremt og mannen falt av og slo hodet. Røntgen viste brudd i skallen. Pasienten fikk trykksymptomer og ble operert med trepanasjon og et stort hematoma ble fjernet i en vellykket operasjon, men pasienten døde postoperativt.

Fangenes hverdag – noen bilder

Figur 6: Østeuropeiske krigsfanger i arbeid på Gossen. Bilde tatt av tyske soldater. (Romsdalsmuseets fotoarkiv.)

Figur 7: Østeuropeiske krigsfanger i arbeid på Gossen. Bilde tatt av tyske soldater. (Romsdalsmuseets fotoarkiv.)

Figur 8: Russiske krigsfanger og tyske soldater på Gossen, (Romsdalsmuseets fotoarkiv.)

Figur 9: Minnesmerke i Årødalen, Molde forteller om rømte russerfanger som ble drept. Årbok for Romsdalsmuseet 2007 forteller historien. (Foto: G. Eldøen, Romsdalsmuseets bildearkiv.)

Figur 10: Russiske krigsfanger i Molde etter frigjøringen i 1945. (Romsdalsmuseets fotoarkiv.)

Figur 11: Svein Rød og Arve Oterhals har vært aktive i å ta vare på lokal historie på Aukra fra krigens dager. Her ved tyskernes sjukestue (Krankenrevier) på Solem. Grunnmuren står fremdeles. (Foto: G. Eldøen/Romsdalsmuseets fotoarkiv.)

Litteratur

1. Harbitz TB. The saving and rescue of wounded British soldiers from Romsdal in Norway in World War II. *Michael* 2018; 15: 270–88.
2. Eldøen G. Utenlandske pasienter innlagt på Molde Sjukehus under andre verdenskrig. Romsdalsmuseet: *Romsdalsmuseets årbok*. 2014, s. 209.
3. Molde sjukehus under krigen, intervju med H.F Harbitz. *Romsdals Budstikke* 1940 11.6, s.
4. Rød K, Julnes J. *Aukra gjennom tidene. Krigsåret og Fredsfeiring*. Aukra sogemennd 1995, s.11-213.
5. Soleim MN. *Sovjetiske krigsfanger i Norge 1941–1945 – antall, organisering og repatriering*, 2009.
6. Bolstad J. *Krigsdager og okkupasjonsår i Molde og Romsdal : Dagboksnotater fra april dagene 1940 og okkupasjonstiden*. Molde 1953. s.53.
7. Gjendem S. Krigsforbrytelser i Romsdal og Sunndalen 1940 – 1945. *Romsdal Sogelag Årsskrift* 1972 .s. 44.
8. <https://www.tekniskmuseum.no/forskning/organisasjon-todt-i-norge>
9. <https://web.archive.org/web/20150504174429/http://arkivverket.no/arkivverket/Tema/Andre-verdskrig/Næringslivet/Tyske-anlegg-og-tyskararbeid>
10. Spoerer M, Fleischhacker J. Forced laborers in Nazi Germany: Categories, Numbers and Survivors. *Journal of Interdisciplinary History* 2002; 33 (2): 175.
11. Stokke M. *Sovjetiske og franske sivile tvangsarbeidere i Norge 1942–1945 En sammenligning av arbeids- og leveforhold*, s. 67.
12. Kosnes E, Siira JB. *Sør-Varanger : fangeleirer, andre typer leirer og fengsler i tiden 1940–1944*. Utg. E. Kosnes. 2015.
13. Pærlus N. De russiske krigsfangene i Romsdalen . *Årsskrift Romsdal Sogelag* 1981, s. 7.
14. Haukås H. *Gammelt fra Fræna*, Molde, 1956.
15. <http://www.sovjetiske-krigsfanger.no/dokumenter.htm>
16. Bolstad J. *Krigsdager og okkupasjonsår i Molde og Romsdal : Dagboksnotater fra april dagene 1940 og okkupasjonstiden*. Molde 1953. S 53.
17. NOU 2006:5 *Norsk helsearkiv – siste stopp for pasientjournalene – Om arkivdepot for spesialisthelsetjenesten*.

Takk til Svein Rød og Arve Oterhals som har vært aktive i å ta vare på lokal historie på Aukra fra krigens dager og har bidratt til denne artikkelen.

Bilder utlånt fra Romsdalsmuseet er gjengitt med museets tillatelse.

*Guttorm Eldøen
Molde Sjukehus
guttorm_eld@hotmail.com*